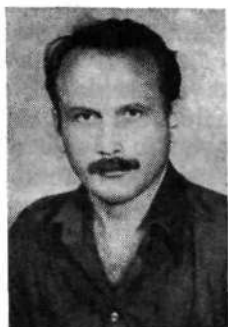

Iz dejstev je torej mogoče sklepati, da je bil Trubarju docela prezenten dogmatični, teološki in tudi praktični pomen novega Luthrovega izhodišča v teologijo. Začetek slovenskega slovstva, ki se je zaradi manjkajočih struktur same stvarnosti lahko zasnovalo šele v metafizičnem obratu teologije k subjektiviteti novoveškega subjekta, je torej potrebno razumeti tudi kot del duhovnozgodovinskega dogajanja, katerega prvi in morda tudi najbolj odločilni korak je bil ravno Luthrov obrat k principu novoveške subjektivitete.

O izkušnji s Slovenskim biografskim leksikonom ali kakšna surova reč je tudi narod

Matjaž
Kmecl

Ob priložnosti mi je urednik Slovenskega biografskega leksikona predlagal, da bi napisal članka o Aljoši Tomazinu in Jožetu Udoviču. Tomazin, a Tomazin, kdo pa je to? sem pomislil; toda bil je v »paketu« z Udovičem, ki me je na vsak način mikal, od nekdanj sem občudoval njegovo jezikovno mojstrovanje. Prikimal sem. Lep čas sem potem zapravil z iskanjem sledov za tem

Tomazinom, najprej po bibliografijah, nato z osebnimi dopisovanji. končno se je odprla zgodba neke dolenske družine, v kateri je zrasel. Izjemno zanimiva zgodba, žal zelo malo za leksikonsko rabo — eden tistih slikovitih »odpadkov« strokovnega dela, ki se jih sčasoma nabere ničkoliko, pa jih zlepa ne zapiše živ krst, ker se po svoji naravi zdijo preveč zasebni, skoraj ali čisto nič javno pomembni. Nobene javne zadeve, ne literarne ne politične ne kakšne tretje, se odločilno ne udeležujejo, kje neki da bi jo kako reševali ali pojasnjevali. Zgodovinarji si jih sem in tja pripovedujejo, kadar so dobre volje ali pa navdušeni nad življenjem in lastnim delom.

Stari Tomazin je konec prejšnjega stoletja odšel s trebuhom za kruhom z rodne dolenske Raščice na Dunaj in tam z velikim stiskanjem in prekupčevalsko spretnostjo še kar obogatel: zanj je sčasoma po dunajskih vogalih peklo kostanj poldrugi ducat kostanjarjev, imel je skladišče suhe robe. Ko mu je najstarejši sin Jože-Aljoša zrastel do gimnazije, ga je poslal v škofove zavode v Šentvidu, takrat je to bila edina slovenska gimnazija (čeprav še ta zasebna). Fant se je tu izkazal z nadarjenostjo in stremljivostjo, tovarišem, predvsem Antonu Vodniku, je bil pglavitni literarni obveščevalec o sodobnih nemških literarnih dogajanjih, še posebej o Rilkeju, tega je tudi — dovolj nadarjeno — prevajal. Nastopal je kot sijajen igralec — imel je lep glas in veljal je za postavnega, mladega moža; nekaj njegovih pesmi, ki jih je objavil.

priča o samosvojem talentu, ki ni bil niti malo obroben. Toda v letih, ko mora človek kar največ jesti, ga je oče pustil stradati, popadla ga je jetika, z zgodnjo smrtjo se je končno priključil velikanski in tragični fronti mladih slovenskih pesniških grobov. To seveda je še nekako, pač kot shematski življenjepiš, šlo v leksikon. Toda: njegova nič znana sestra se je ob istem času zaljubila v neimetnega mladeniča, oče pa je njena čustva klasično zavrnil — ali naj si ga iztrga iz glave ali pa naj gre kar pod vlak. Tega zadnjega najbrž ni mislil čisto resno, preveč poslovni očetje pogosto pozabljajo, kakšna vserazsežna strast je lahko v mladem človeku ljubezen; skratka, skočila je pod vlak. Ostal je le še tretji otrok, najmlajši, na njem so obvisela vsa družinska čustva; obdržali so ga pri sebi, dunajske ceste so zadušile slovenska oglašanja v njem, izšolali so ga zunaj. Očitno se je prepojil z anšlusnimi naziranj, ki so ga napolnila z oholostjo, ta pa niso popustila niti potem, ko se je družina tik pred vojno vrnila v stare kraje. Tu je hrupno razlagal in podarjal »nove«, »prave«, avstronemške in hitlerjanske misli, zmeraj bolj vsiljivo in nevarno, tudi neprijazno — končno so ga, šlo je pač tudi za življenje in smrt, lepega dne likvidirali. — Vzpon in padec slovenske družine med revščino in premoženjem, med pesništvom in agitiranjem, med Raščico in Dunajem, med tremi otroki in prav tolikimi naglimi grobovi, med slovenstvom in nemštvom, zvestobo in odpadništvom!

Nihče ne ve, koliko podobnih nepojmljivih usod je skritih v bitju in žitju slovenske skupnosti, naj se zdi še tako drobcena, anemična, poljedlarska, polvriskaška: harmonikarska procesija in poskočniški pogreb, za alelujo nekaj Cankarjeve sentimentalne napadalnosti, nekaj literarne samodopadljivosti in patetike. — Toda kako zelo se moti, kdor povzema ta preprosti, kvaziintelektualski in prividno samokritični obrazec — naj ga še tako posvečeno gojijo in razglašajo številne skupine in generacije kulturnikov; služi jim pač za prijazno zagotovilo silovite in samokritično brezobzirne suverenosti duha — češ, natančno vemo, kaj smo, bridko je, da smo to, kar smo, toda ničesar ne skrivamo: samo najpopolnejša neodvisnost prenese tolikšno bolečino in tolikšen poraz. Zraven žal sproti pozabljajo, da je tudi slovenska zgodovina krvava, polna strasti in (skoraj) smrtnih ran — ne samo med zadnjo vojno in kmečkimi upori, kar naprej, tudi če ji manjka teatralične spektakularnosti. Slovenske fronte so se bojevale navznoter, potihem, hajduštvo je bilo duhovno in moralno, žrtve pa so ravno tako padale podolgem in počez. Pokopali so jih v brezimne grobove, še spomin ni hranil nagrobnikov. Izginjale so družine, vzpenjali so se rodovi, se krčevito bojevali za obstanek, grabili imetje, ga zgubljali, se razseljevali in obenem plodili. Kaj je gnalo Knobleharja in njegove v centralno Afriko krščevat zamorce in jim sestavljat slovnice, ko pa je to prej ali slej bila gotova smrt? Je to bil isti gon, kot je tiste čase plamenel v vseh kolonialnih pomorščakih in pustolovcih? Kdo se še spominja, da je Knobleharjev Abuna pripeljal v Ljubljano dve črnski siroti, ki sta se mu tu nekrščansko pobarabili? Da je tekmoval z najznamenitejšimi angleškimi zemljepisci in raziskovalci pri iskanju Nilovih izvirov? Da sta ga na koncu ugonobili izčrpanost in mrzlica enako kot njegove številne kranjske spremljevalce, le da marsikoga že kar na prvih afriških miljah? Vsi ti Smolnikarji, Barage, Vege, Kavčiči, Mihevcvi, Fistri so vendar jasna znamenja, da je šlo za polno in strastno ljudstvo. Malo manj smo jih pozabili samo zato,

ker so s svojim rojstvom imeli srečo: rodili so se že v času prvega modernega samoprepознаvalskega zagona, nacionalnega samoopasovanja lastnega določanja in spreminjanja slovenskega ljudstva pod Alpami v sodoben narod. — Toda ničkoliko takšnega in podobnega je bilo tudi že prej: vrsto najbolj neverjetnih usod in enako nepojmljivih ambicij je zbral in popisal Zmago Šmitek, toda koliko jih je še ostalo za zmeraj pokopanih v temni anonimnosti časa — recimo vojakov, o katerih vsaj za Italijo natančno in slikovito poroča Gestrin (stoletja so se iz naših krajev vdinjali tja dol), romarjev, ki so histerično peščili križem po Evropi, prenašali bolezni in pesmi, se parili in obupovali, umirali in upali v bogve kaj, tovorili velikanske, večmeterske sveče, lestve, da so jih lahko prižigali, križe in bandera, izginjali in se spet vračali. Ali prekupčevalci, celo mornarji — to da je bila kasnejša admiraliteta avstrijske mornarice iz naših krajev, zagotovo ni bilo naključje brez zgodovine; profesorji in umetniki — bogve da ni starejše in vsaj malo ugledne evropske univerze, na kateri med profesorji ne bi našli Slovencev. Še kar nekaj vemo o Gallusu, toda kdo se spominja nemirnega in učenega Matija Vernika Pegiusa, največje govorniške avtoritete svojega časa?

Vsa ta velikanska energija, ustvarjalna in jalova, napadalna in skrita, se je postopoma stapljala in spreminjala v kolektivno izkušnjo, v posebno kulturo, ki ji je do očitnega blišča beneške, dunajske ali florentinske in dubrovniške vrste manjkalo samo premoženja in oblasti, s tem pa potentatska potreba po ritualnosti in ekshibicionizmu. Nič koliko nemirnih pripadnikov tega podalpskega ljudstva je sicer ostalo za zmeraj v bogve kateri zemlji, toda tisti, ki so se vračali, telesno ali v poročilih, so bili še zmeraj dovolj, da se je tu razvijala na samosvoji osnovi evropsko in svetovljansko odmerjena kultura. Za to so seveda od zmeraj skrbeli še številni priseljenci: od Nemcev do Furlanov, od Čehov do Hrvatov in Srbov, od Zoisov do Ressler, od Ribičiča do Kraigherja ali Novyjev; k njim je treba brez nepotrebne sramežljivosti šteti končno tudi nasilno ali tihotapsko genetsko dotakanje: s hunskimi, križarskimi, turškimi, italijanskimi, saracenskimi, beneškimi posiljevalci in ljubimci, romarskimi prešuštniki, prijaznimi vsenavzkrižnimi parjenji (konec 15. stoletja je bilo že menda težko najti spolno neokuženega Evropejca), galantnimi mediteranskimi »polaganji« (Lepa Vida!) Vse to je sokove v slovenski skupnosti poganjalo naglo in živahno, sem in tja celo divje, vsekakor pa dovolj pristno, da se novodobna nacionalna formacija v 19. stoletju kljub pomanjkanju tako imenovane zgodovinske državnosti nikakor ni izrajala v sprenevedanje ali siljenje za vsako ceno. Dogajala se je »normalno«, vsaj navznoter po znani evropski logiki: celo s silovito skupinsko potrebo po odkrivanju novih prostorij kot širjenju življenjskih možnosti — samo da ne pod nacionalno zastavo.

Ne morem si kaj, za ponazoritev bi rad povzel zanimivo in široko slovensko zgodbo forsajtskih razsežnosti in lastnosti. Niti približno ni bila edina, je pa skoraj neverjetna po svojem poteku in človeških vzgibih, ki jo spremljajo — seveda neverjetna za vse, ki neomajno verjamejo in celo oznanjajo, da je novejša slovenska zgodovina skrufulozno in cinično naključje. Gre za zgodbo velike kulturno-gospodarsko-politične dinastije Urbančičev-Terpincev-Tomanov; tako ali drugače se je dotikajo

še številne druge povzetniške rodovine iz klasičnega obdobja slovenskega meščanskega vzpona. (Mogoče ne bo čisto vse, kar bom poročal, do pičice natančno, kot logika pa bo zagotovo držalo. Spomin me namreč pomalem zapušča; tako sem še nedolgo od tega zagrešil velikansko nemarnost, ko sem javno pripisal kelmorajnski sveti Uršuli tri tisoč deviških spremljevalk — za nekdanje razvratne čase se mi je to na občutek zdelo čisto dovolj; potem pa je neka stroga in znanstvena gospa napisala v zvezi s tem hudo pismo, da je sveto Uršulo v resnici obkrožalo enajst tisoč brezmadežnic in da tako ne gre, resnice da ni mogoče z levo roko potvarjati. Res ni vseeno, ali je krepostnega ženstva samo tri tisoč ali enajsttisočglava množica, če pa natančno premislimo, ga je v enem in drugem primeru zelo veliko, marsikomu bi se zazdelo celo potratno preveč — in to je bistveno. Naj se torej tudi tej zgodbi ne gleda pod prste.)

Urbančičevi so bili menda najprej pri Zoisih ministeriali, grajski ravnatelji; Terpinci, s katerimi so se konec 18. stoletja povezali v sorodstvo, pa so predstavljali eno najuspešnejših trgovskih družin v Kranju. Oboji so nekako vzporedno bogateli: Urbančiči so kupili grad Turn pri Predvoru, Terpinci, še posebej gre za znamenitega Fidelija, Vodnikovega učenca, pa so se ugnzdili v Ljubljani, kupili grad Fužine in hišo zraven magistrata, Fidelij se je oženil s Fini Češkovo, »glažovnato princeso«, najbogatejšo nevesto, nesojeno izvoljenko Andreja Smoleta; postal je neposreden sosed in someščan Primicevih, Souvanov in Bleiweisov, osnoval vevško papirnico, se ukvarjal — uspešno! — z mlinarstvom, oljarstvom, tekstilno industrijo, osnoval domžalsko slamnikarstvo, kmetijstvom in mehanizacijo, — skratka, sposoben, gospodaren, podjeten mož — in kar preseneča — celo kos pesnika. Pri Urbančičih je ta čas zrasla Josipina, Fidelijeva nečakinja, odlično vzgojena, izobrazena in po lepoti sloveča mladenka, ena prvih slovenskih intelektualk, pisateljica, zgodnja zaščitna znamka slovenskega meščanskega salona: ne gre pozabiti, da se je vse to dogajalo v času, za katerega še Levstik neomajno trdi, da slovenske gospode kratko in malo ni, ker se sproti potujči. Gospodična Josipina je postala poosebljena erotična in tudi premoženjska želja številnih narodnih pa tudi manj narodnih mož, o njej, njeni krasoti in razumu so pisarili v najrazličnejše slovenske časopise gori do carskega Peterburga. Srce ji je potem osvojil Lovro Toman iz stare, ne ravno revne fužinarske rodovine, najboljši govornik svojega časa, politik in pesnik, mladi so ga imenovali »slovenski Leonida«, velik domorodec. Z Josipino je priženil seveda tudi nekaj imetja, toda nesreča nikoli ne počiva, ob prvem porodu mu je umrla, še čisto mlada — za njo je ostalo kakšnih trideset nadarjeno pisanih spisov, nekaj patetične korespondence in užaloščeni soprog. No, ta se je čez čas spet oženil, v politiki pa je potem, ko je v habsburškem cesarstvu končno le začel delovati parlamentarni sistem, napredoval v državnega poslanca. Kot takšen je dočakal nesrečno leto 1867 in znamenito odločanje za dualistično ali relativno federativno — po etničnem ključu — urejeno državo. Če bi bil dualistični načrt propadel, bi bilo na vsak način ostalo nekaj več možnosti za slejaliprejšnjo uresničitev tako imenovane združene Slovenije, politične vizije iz leta 1848 — z vsemi daljnosežnimi posledicami, kajti vse slovensko poseljeno ozemlje bi bilo združeno v eno samo upravno enoto. Že takrat bi se bilo tako ali dru-

gače, vsekakor pa mnogo bolje in jasneje, rešilo vprašanje Koroške, Primorske, Istre, Trsta, morda celo Prekmurja (južna Koroška je bila takrat še kompaktno slovenska, kot državni jezik na primer odpravijo slovenščino v ustreznem koroškem polku šele leta 1897!) — Izid glasovanja v parlamentu je bil docela negotov, odločalo je vsega nekaj glasov — med njimi so se zdeli najbolj negotovi trije slovenski poslanci, Klun, Svetec in Toman — ti so se res dali podkupiti; iz zgodovine znane stvari: glasovali so za dualizem, transferirali principialno in skupno korist v zasebno in dobro zavozili slovensko prihodnost, za to pa dobili izključno pravico do gradnje gorenjske železnice; to so nemudoma prodali, denar pa si ob hrupnem mladoslovenskem grmenju pač razdelili — nekaj so dali še drugim, neposlanskim prvakom, da bi bili tiho. Toman si je z njim kupil polhograjsko graščino.

Tisto, o čemer zgodovina v nadaljevanju navadno ne govori, pa je vsaj enako zanimivo, se je zgodilo ob Tomanovi smrti. Mož je v oporoki med drugim zahteval, da se mora njegova soproga omožiti z bratom njegove prve, že zdavnaj pokojne žene, Jankom Urbančičem s Turna: da ostane premoženje na kupu in v pravih rokah. Zgledna meščanska strast po imetju!

Ob istem času se je Fidelij Terpinc s Češkovo zaman trudil za potomstvo: gospa Fini je bila očitno nérodna in zaradi tega nesrečna. Sčasoma si je zato zaželela posvojenčka. Ljubljanske nune, uršulinke, so skrbele za sirotice brez staršev in vsake toliko pripravile javno ogledovanje teh revčkov. Tja je začela torej gospa Fini siliti soproga Fidelija, da bi kaj pripeljala domov, — on pa je imel svoje račune: mimo gospejine vednosti in zunaj vseh formalnosti je medtem skrivaj poskrbel za nadaljevanje svoje krvi, rodila se mu je ljubka hčerkica, ki pa jo je zaradi nevarnosti javnega firbca spravil začasno na Dunaj, ji priskrbel papirnatega očeta, ob pravem času pa se tudi pomujal, da se je otrok znašel pri ljubljanskih prečastitih sestrah. Končno je popustil moledovanju gospe soproge, se z njo odpravil k uršulinkam, se skupaj z njo navdušil za malo, ljubko dekletce z Dunaja: posvojila sta jo. Deklič je počasi postal središče hiše, še posebej pa slovenskega kulturnega salona, ki so ga Terpinčevi osnovali v svoji hiši — vanj so vabili vse, kar je takrat v Ljubljani veljalo za količkaj slovensko kulturnega. Takrat, ko je Toman na Dunaju premišljeval, kako politiko čimbolj učinkovito spremeniti v denar, se je v tem salonu pojavil mladi, temperamentni, ošabno-sentimentalni poljanski pubertetnik Ivan Tavčar in se v dekletce pri pričal zaljubil — in sicer tako dosmrtno in globoko, kot to znajo samo mladostniki. Ker je prav takrat bral ljubezenske romane najslabše sorte, kot je sam razlagal na stara leta, je po vzorcih iz njih svoja čustva sklenil pri pričal spremeniti v dejanja: ponoči je ušel iz internata pod njeno okno — brez posluha, kakor je bil — prepevat zaljubljenosti in slavnih pesmi. Učinek pa ni bil lep: gospod Fidelij je kar se da naglo z njim besedno in telesno obračunal, dosegel je celo, da je moral z ljubljanske na novomeško gimnazijo: tako zelo se je ustrašil škandala in pa seveda, da ta zanimivi, vendar kočarsko suhi in nedenarni Poljanec na koncu koncev v resnici ne vkoraka v glavo in srce njegove revice.

Marja Boršnikova, ki je zgodbo po arheološko izkopala iz številnih polpričevanj, je bila prepričana, da je z njo ostal Tavčar zaznamovan

vse življenje, vsaj literarno. Kar naprej je pisal pripovedi o siloviti, zvečine nesrečni ljubezni med subtilnim plebejskim mladeničem in zamaknjeno, pa od staršev zadržano, molčeče strastno konteso. Tudi osebno je menda večkrat preizkušal svoj šarm in svoja čustva s snubljenjem plemenitih gospodičen. Kasneje je postal Terpinču enak pridobitnik, uspešnejši in imovitejši, oženil se je le malo manj premožno, celo nekaj Terpinčevemu kulturnemu salonu podobnega je gojil. — Toman pa se je v javnem spominu podaljševal kot svarilo in negativen prototip možnega javnega ravnanja: najprej se je literarno preutelesil pri Vošnjaku, potem ga je kot efijaltskega političnega prekupčevalca pokazal še Govekar v pripovedi o čisto drugače domoljubnem in spodobnem Antonu Knezu (ki so ga našli neke noči ustreljenega pri pokopaliških vratih zraven cerkvice svetega Kristofa).

Podoben klan z daljnosežnimi nasledki za Slovence in s povsem podobnimi refleksi so bili Bleiweisovi-Souvanovi — z velikimi trgovinami, s temeljnim prispevkom pri graditvi kulturnega in strokovnega organiziranja, kasneje celo športnega, (pa tudi Terpinč ni v tem zaostajal: plačal je na primer nadelavo »slovenskih« planinskih poti na Triglav), parkovnega in hortikularnega, Souvani so osnovali arboretum v Volčjem potoku in pd. »Slovenska gospoda«, ki jo je Levstik še leta 1858 tako zelo pogrešal, se je v pičlih nekaj desetletjih dobro postavila na noge — in to v znamenju najčistejše meščanske logike, z vsemi javnimi in nepoimenovanimi instituti, avtentičnimi strastmi, s sistemi vrednot in z dolgimi nizi slikovitih usod. Kajti Terpinčevi, Urbančičevi, Tomanovi, Souvanovi, Bleiweisovi niso bili izjeme, bili so le opaznejši in uspešnejši — podobnih zgodb v malem in velikem je mrgolelo, ves narod se je preurejeval, živel izjemno razburljivo in dinamično, v mnogočem pa tudi negotovo, nepregledno in nepredvidljivo — še zmeraj namreč ni bilo povsem jasno, ali je takšen samoosvajalski in identifikacijski napor za tako maloobsežno skupnost sploh smiseln.

Ena od bridko ljubkih zgodb, ki se pobjskavajo izmed štirih belcev, s katerimi se je mariborski rodoljubni advokat Diminkuš vozil celo v pisarno, pa izza žalostne usode neizmerno delavnega, zaslužnega in pozabljenega gospoda Oroslava Cafa in drugih Štajercev, izza hrupnih in postavljaških voženj štajerskih Slovencev v Ljubljano, je Pajkova. Ne govori samo o tem, kako je ideja »združene Slovenije« začela spontano delovati tudi na docela diskretnih ravneh, kako je delovanje zanjo začelo ljudi povezovati ne glede na stare deželne meje in predsodke — govori tudi o zarečenem kruhu, o ljubeznivi maščevalnosti usode, o tem, kako so se rojevali prehodni kulturni klani, vse po isti logiki.

Janka Pajka iz Savinjske doline je poklicna pot zanesla v Maribor, kjer se je oženil s premožno, vendar bolešno gospodično Maričko Wellnerjevo. Ker so bili Wellnerjevi resnično bogati, Pajk pa kulturno stremljiv, je po bogati priženitvi začel misliti na lastno literarno revijo. Stvar se je dobesedno ponujala sama od sebe, potem ko je Anton Janežič prezgodaj in nesrečno umrl, malo pred njim tudi njegov sloviti Slovenski glasnik, in potem, ko je Stritar z Zvonom in privrženostjo Levstiku zdržal komajda leto dni. »Štajerskim rodoljubom« je že pod Stritarjem ali obenem z njim rojilo po glavi, da vskočijo s svojo podjetnostjo in »svojim« časopisom, v zvezi s tem so na veliko snubili Jurčiča

za urednika, pa ni bilo potem iz tega nič. Kaj bi torej lahko bilo bolj imenitnega v trenutku, ko so se pokazali nemočni najuglednejši mariborski »prvaki« na eni in Stritar na drugi strani, kot poslati med Slovence književno revijo? Se delovno preseliti v Narodno tiskarno, jo odkupiti, odpreti uredniško pisarno? Wellnerjev družinski kapital je stal za njim. In tako je 1872. resnično začela izhajati Zora, Janko Pajk ji je bil »provokatorični«, vendar tudi precej samovoljni, popravljavski in predvsem stiskaški urednik — po teh lastnostih pravo nasprotje dotedanjega Janežiča. Sam sebi se je očitno zdel na konju, močan in pod srečno zvezdo — rodila se mu je hčerka, tast mu je obljubljal in že deloma dal v »hasnovanje« 6 vinogradov in dve enonadstropni hiši sredi Maribora, vse živo iz slovenskih dežel se je s svojimi literarnimi izdelki zdaj preusmerilo v njegovo pisarno — k sodelovanju pa je znal tudi sam spodbujati in vabiti. — Med mnogimi novimi nadarjenci se mu je oglasila tudi zanimiva, mlada dama (sedemnajst let mlajša) iz Gorice, Pavlina Doljakova. Starši, ugledni sodni uradniki, so ji že pomrli, tako se je iz osamljenosti in upravičene deklishe svetobolnosti pisemsko navezala na savinjsko-mariborskega literarnega voditelja. Kmalu tudi on na njo, še posebno, ko mu je žena od bolehnosti docela obležala. Vezi med urednikom in sodelavko so se še poglobile, ko jo je Pajk nekajkrat obiskal v Gorici. Po ženini smrti poleti 1876 je nato nespodobno in nezumno pohitel, vdovec ni bil niti dobrega pol leta, mlado gorriško pesnico je kot novo soprogo pripeljal v Maribor, ki pa se je zgražal podolgem in počez. Wellner je pri priči vzel nazaj vinograde in hiše, mu odtujil hčerko, naščuval mariborske tercijalke, ki so imele menice Pajkovega podjetja, da so ga spravile na kant, vrgel Pavlino čez prag. Nad njeno družino se je potem hkrati znesla še smrt: umrla ji je hčerka, ko je k prvemu porodu poklicala na pomoč sestro Teodolindo, se je ta spotoma prehladila in umrla; druga sestra Henrieta je umrla pri porodu, kmalu je na hitro umrl še brat Teodor, ostala je sama z obubožanim Pajkom. — Mariborski purgarji so se zgražali nad njima, ker sta javno govorila slovensko — za povrh vsemu pa se je tisti isti čas, ki je Pajku zares pomenil vrh in padec, Stritar odločil za nadaljevanje Zvona. Precejšen del slovenske literarne javnosti je v tem videl znamenje za delitev literarnega življenja, za književno strankarstvo, skupinstvo in tekmovanje; Pajk sam je dogodek razumel kot izziv in se nanj tudi bojevito odzival. Holz poroča, da si je ob novici zapel marseljezo. Kmalu zatem se je zapletel v pravdo o slovenskem šestomeru — v katerem so se sicer pretepali okoli nekakšnih fines v heksametrični metriki, v resnici pa so preskušali moč in premoč, deželne instinkte in bogve še kaj. Levstika kot starega pretepača je ta ravs strašno mikal, toda kaj, ko je svojemu knjižničnemu direktorju Muysu obljubil, da bo dal mir! Ni maral ne Pajka ne Stritarja, ker je bil sam preveč voditeljski. Poleg tega je bil globoko prepričan, da je slovensko etnično obrobje jezikovno že preveč načeto ali kar razkrojeno in ni primerno za nič skupno slovenskega; do štajerskega slovenstva mu je povrhu prej in slej ostajal prešernovski središčni kompleks. Ko pa je mladi in bistri Levec napisal obsežno strokovno zavrnitev Pajkovih pogledov na šestomer, je Levstik zaslutil priložnost: mladeniča je pohvalil in se mu ponudil, da spisu napiše udaren uvod in zaključek. Levec je bil s tako ponudbo gotovo počaščen, Levstik je med mladimi

sljokoprej nekaj veljal. Skratka: Levec je pristal na Levstikovo integralno in anonimno vključitev v polemično razpravo. Kar pa je potem Levstik napisal in Levec podpisal, je v resnici najbolj brutalen in oseben obračun, kar jih pozna zgodovina slovenskega slovstva, poln gorjačarstva, vse do očitka, naj gospa Pajkova raje poprime za kuhalnico in poskrbi za otroke, poezija da ni za ženske. Levec je bil galanten gospod, toda Levstik je bil zanj le prevelika avtoriteta, tako je izliv njegovega kolericnega besa ponižno (in še zmeraj počaščeno) vzel pod svoj podpis: brošura, ki je izšla, je bila Pajkovim seveda hud udarec. Pa že tako jim je vse šlo navzdol: začela se je oglašati revščina, prenehali so z Zoro, naročniki so ostali dolžni 1000 goldinarjev (dve takratni povprečni učiteljski letni plači); odselili so se v Zgornjo Avstrijo, potem v Gradec, Brno, na Dunaj; kruh je Janko Pajk služil z učiteljevanjem, zraven pa se spraševal: »Zakaj Ljubljanci v meni hudiča gledajo?«

Kasneje se je zgodilo, da sta se pa njegov sin Milan in Levčeva hči Vida močno zagledala, nista mogla več narazen; skrajno neprijetno za oba nekdanja pretepača, še posebej seveda za Levca, ki je pohitel v opombah k Levstikovim zbranim spisom povedati, da je najtrše in najsrđitejše, najbolj zmerjavske odstavke njegove šestomerske polemike napisal rajniki Levstik (ta pa je bil »hvala bogu« že mrtev).

Zgodba je potekala, saj se da opaziti, med Ljubljano, Mariborom in Gorico, na počezni osi slovenskega sveta, v treh takratnih slovenskih deželnih upravnih enotah, na humusu slovenstva kot kulturnopolitične ideje.

Usoda zna biti včasih vsaj malo pravična, tudi Wellnerjevo premoženje je šlo ta čas v nič. Zna pa biti tudi skrajno dosledna: Pajkov in Pavlinin sin Milan je podedoval razum in subtilnost obeh staršev, toda tudi revščino in bolehnost — kot da je z združevanjem duhovne rahlosti rasla tudi telesna: oče je učakal nekaj čez šestdeset let, mati niti petdeset ne, sin se je poslovil z dobrimi šestintridesetimi; njegov sin Peter, v katerem se je stekla Levčeva, Doljakova in Pajkova kri, njihova nadarjenost in finesa, je bil brčkone najgenialnejši med njimi, toda tudi najbolj bolehen, najbolj ranljiv, končal je s štiriindvajsetimi. Z njegovo nesrečno smrtjo pa se je tudi zaključila skrita, rodbinsko zaznamovana epoha slovenskega modernega duha.

Ko sem svoj čas na nekem predavanju pripovedoval vse te zgodbe, so mi čez čas prinesli, da so se današnji potomci nekdanjih Pajkov in Levcev hudovali: ne bi bil smel tako prostaško in naravnost v stare rane. Seveda sem razumel njihovo občutljivost, toda obenem mi je bilo nadvse žal: Ali res ni mogoče razumeti, da ne gre za voajersko opravljanje in slinavo tercijalstvo? Da gre za zadoščenje, za potrjevanje — kajti vse te zgodbe veliko bolje in veljavneje govorijo od slehernega shematskega zgodovinopisja, da smo »normalen« narod z normalnimi refleksi, da smo hvala bogu krvavi pod kožo, da se nam pod njo ne pretaka sirotka, da nas ni mogoče razredčiti na alpske poskočnice in ponarejeno sentimentalnost. Ko sem se s temi zgodbami srečeval in jih deloma tudi sam rekonstruiral, so me seveda elementarno vlekle, imamo pač vsak svoj firbec. Obenem pa se mi je po njih pogosto sproščalo že kar telesno ugodje, da moji ljudje niso, da moj narod ni nikakršen žabji mrest ali pajčevina v zadnjem kotu evropskih soban, da ni fikcija

ali kaprica na pragu nove civilizacije, preperel protestantski papir in različne jamrave ideje, ponaredek in sprenevedek — temveč skozinsko grešnočednostna, dejavna, življenja polna zadeva. Čudovit občutek! Fantastičen! Da nismo poosebljena kontracepcija in zbor ostarelih angelov, do sterilnosti in s tem neresničnosti počedena birmanska družčina, ki se ji obzorje končuje na lastni roki z novo uro.

Pomirjevalno in navduševalno je, če potem več za dva današnja slovenska pisatelja, ki kar naprej sučeta peresne sablje okoli narodnih in drugih pomembnih vprašanj — čeprav sta globoko sredi sebe istih misli, se ne trpita, se pretepata in zato iščeta zmeraj nove, duhovne odtenke, z njimi vztrajno in strastno dograjujeta skupno duhovno zgradbo — zraven pa na tihem ta njuna strast izvira iz nekdanje hkratne zaljubljenosti v isto žensko, očarljivo gledališko igralko, ki je že zdavnaj spet prah in zemlja in jo je le še kdaj pa kdaj mogoče videti v starih filmih na televiziji. Redkokdo ve za te reči, za ta strastni, čustvujoči polarni sij nekdanje erotike nad sedanjo starostjo, pa vendar že desetletja neopazno obseva njuno in skupno duhovno dogodivščino: kajti njune pronikave, duhovite, bistre in bojovite domisli niso samo zasebne duelne parade, nekdanja erotika se je skrivnostno prefermentirala v obče duhovne zadeve, ki razsvetlujejo mrak in delajo pot vidno.

Nekaj, kar deluje tako brezhibno vsenavzkriž, navpično in vodoravno, surovo in rafinirano, poševno in tudi v neznanih dimenzijah, nekaj, kar s tolikšno samoumevnostjo prehaja iz telesnega v duhovno in nazaj, iz strasti v čustvo in nazaj, iz ljubezni v sovraštvo in nazaj, iz zasebnega v javno, iz posamičnega v splošno, iz intimnega v razstavno in razkazovalno, iz razmnoževalnosti v smrt in narobe, ne more biti niti nadomestek niti pomožnost. Kakšna brezupna brozga bi bili, če ne bi zmogli zavijanja z očmi, moraliziranja nad vsem, kar nas obdaja! Celo samoubijanja, samoobešanja, samozastrupljanja!

Ne govorim o pravičnosti in ne z naklonjenostjo: toda znameniti oblastniški mladeniči, ki so se takoj po vojni, pijani moči, zmage in življenja, vozili na zasebne zabave ali domov z zaseženimi ljubljanskimi tramvaji, heroj, ki je med vojno v zimskih gorah ure dolgo na lastnih rokah prenašal ranjeno in ljubljeno dekle, da ga je lahko skril vsaj malo na varno v surovo zavetišče, po vojni pa ponorel za enkrat starejšo igralko, drugi, ki si je hladnokrvno in brez posebnih popadkov rahločutnosti dal na družbene stroške in ob splošnem zgražanju zgraditi razkošno vilo, in to na vrtu znane pisateljice in enako znanega slikarja, neskočna vrsta zgodb, ki jih javnost ni nikoli sprejemala s ploskanjem — upravičeno! — vendarle govori o neki strasti in moči. Sliši se cinično, toda tako je; življenje je brezobzirno, to je ena njegovih bistvenih lastnosti. Tudi takšen je narod, če je živ — trd, pasji.

Spominjam se, kako mi je Jože Snoj avgusta 1968, ko so rdečearmejci z letalskim desantom na zastraženo letališče zasedli Prago, spontano vzkliknil: En sam češki bataljon, ki jih je bilo tam poskritih in pripravljenih ničkoliko, bi se moral upreti, streljati. Če bi bil tudi ves pobit, bi to bila rešitev. Vedeli bi, da ti Čehi hranijo skrite moči, ki lahko udarijo kadarkoli, ki so mogoče časovna bomba, ki pa so nevarne, ker lahko privrejo iznenada, brezumno in strastno, mimo vseh računov. Imeli bi zmeraj te moči, mit, ki bi mu zaupali, ko bi jim bilo najhujše. Tako pa so sicer obračali in odstranjevali cestne napise pred

ruskimi tanki, Palah se je sežgal, kar je sicer bilo že blizu pravega, toda prepozno in premalo; iznašli in uresničili so množico drobnih oblik odpora, toda vse je izzvenelo bolj v nekakšno neposvečeno in anonimno tehnologijo, v dejanje civilizirane previdnosti, ni bilo nadzemeljskega, zamaknjene kova, preveč je bilo obloženo z gravitacijo.

Zdaj se poskušam še bolj oddaljiti in zelo od daleč pogledati na bolečo temo polpretekle slovenske zgodovine, na roški obračun s tako imenovano kontrarevolucijo, na postreljenih 12.000 belogardistov (približno 7 % slovenskega »človeškega umanjkljaja« med drugo vojno). Vsakdo od ustreljencev je bil človeška usoda zase — z vsemi razsežnostmi; najbrž zlepa ni bilo slovenske družine, ki ni blizu ali daleč, priznala ali ne, utrpela ob tistih dogodkih takšne ali drugačne poškodbe. Iz otroških let se spominjam prijaznega, zgovornega in veseljaško zapitega soseda, ki je bil strelski izvajalec tam, čeprav o zadevi niti v najhujši pijanosti ni prida govoril — po nekaj redkih besed z veliko, skoraj nevarno nevoljo ali grenkim obešenjaštvom vsake kvatre; sem in tja je kdo pomenljivo in patetično namignil, da mu je pač »ostalo« od takrat. Še huje je bilo v neki drugi bližnji družini s številnimi otroki: najstarejši od fantov je bolj po neumnem kot zares zašel proti koncu vojne med bele, doma jim je prišlo prav, ker je tako in tako bila lakota in je bilo treba zdaj prehraniti ena usta manj; petinštiridesetega je skupaj z drugimi zbežal na Koroško, a so ga vrnili prek Štajerske in se je znašel na Teharjah. Tam je srečal strica, partizanskega oficirja, zlato dušo, kot je bil zlat tudi njegov oče, bila sta namreč brata; seveda ga je prosil, naj mu pomaga, in seveda je stric obljubil, samo še na kratko sejo mora, potem pa takoj. Seja je bila sicer res kratka, pa vseeno predolga, da bi bilo po njej še mogoče kaj rešiti. Zaradi povsem bedastega naključja, zgodovine, strasti in bogve česa vsega je med obe družini zlatih in sijajnih ljudi legla za zelo dolgo globoka senca.

To gotovo niso lahke reči in se, če jih je kupoma, na tisoče hkrati, bridko in globoko zajedo v skupnost, v narod. Ni jih mogoče premolčati, kdo bo mladim rodovom čez tri, štiri desetletja dovolj jasno in prepričljivo razložil, zakaj? Zaman bodo razlage o kočljivem zgodovinskopolitičnem položaju, o napetosti med zavezniki, o hazardu za Koroško, o nemajhnih črnih enotah, ki so se po nemški vojaški vdaji še dolgo nevarno in napadalno potikale po slovenskih gozdovih, iskale možnosti in priložnosti za nadaljevanje krvave morije, o nevarnosti vojaške koncentracije 12.000 mož, ki so na vlake, s katerimi so jih vračali, pisali bojevita vojna gesla? — Dokler živi čustveni spomin, podložen z bolečino, četudi z njenimi zadnjimi ostanki, ne uredi nobena razlaga ničesar. Sleherno pojasnilo obtiči ob zidu preprostega vprašanja: Zakaj 12.000 ljudi? — Ko pa čas polagoma iz človeških lupin poseša grenkobo, maščevalnost, žalost, vsa očitanja in sovraštva, vse žive vezi, se pogled izjasni v osupljivo panoramo: pokaže se, da gre za zgodovinsko epizodo, kakršni v svojem razvoju ni ušel noben evropski narod — prikaže se slovenska šenttjernejska noč, nenaden izbruh komajda razločljive sle po moči nad življenjem in smrtjo, globokega, temnega nagona, nekakšne blodne in pijane strasti, ki izbruhne v vsaki skupnosti mogoče na tisočletje enkrat, nerazsodno, nerazumno, nerazlož-

ljivo. Nihče se je potem nikoli več rad ne spominja, odrivajo jo v pozabo enako nagonsko in vztrajno, kot hkrati še kar naprej pravičniško zgroženo kličejo k razlagi, ker prav nihče ne more verjeti, da se je res zgodilo — še tisti ne, ki so bili zraven — zdi se jim kot mora, za katero nikoli ne veš, ali je resnica ali nemaren sen. Prišlo je preprosto, in se zgodilo, vse razlage so pomožne.

Ta ali oni bo zavpil in dvignil prst, da je takšnole razmišljanje cinizem, toda ni, je postno razmišljanje o grehu in vstajenju: kajti tudi to je narod. Ni naroda, ki bi obstajal samo v dobrem. Kdor je bil takrat zraven, prenaša skozi življenje do zadnjega praga smrti tako in tako vest in znano je, da pri podobnih rečeh ni hujše kazni kot ostati živ. Očitajo ti drugi, preganjaš se sam — ne veš do konca, ali si bil krivda sama ali njeno orodje. Je pa znamenje moči in življenja pogum pred smrtjo, ko gre za življenje; da ni le počepanje in bežanje, da je ukrepanje, četudi napačno in katastrofalno.

Od blizu boli; iz zelo velike razdalje, do koder se bolečina ne čuti, pa je skoraj lep občutek ta nesnažnost, strastnost in krvavost naroda, ki sicer kar naprej oznanja lastno slabokrvnost, bledičnost, jamravost in nemoč.